

Tomi Riitamaa

Isolerat och övergivet nationsfragment, hänsynslöst ihjäligt? Studier i den finlandssvenska litteraturens position och predikament i Sverige

Helsingfors: Finskugriska och nordiska avdelningen vid Helsingfors universitet, 2021, 232 s. (diss. Helsingfors)

Sverige och det svenskspråkiga Finland skiljs åt av ett gemensamt språk – så skulle relationen mellan de två kultursfärerna kunna beskrivas med en parafras av ett uttalande om Storbritannien och USA som brukar tillskrivas George Bernard Shaw. Olikheter i språkbruk och samtalsstrategier mellan sverigesvenskar och finlandssvenskar har nyligen analyserats inom forskningsprogrammet Interaktion och variation i pluricentriska språk, vars slutrapport (2021) har undertiteln *Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska*.

Svenskans pluricentralitet – i synnerhet dess betydelse för skönlitteraturen – är också ämnet för Tomi Riitamaas doktorsavhandling *Isolerat och övergivet nationsfragment, hänsynslöst ihjäligt? Studier i den finlandssvenska litteraturens position och predikament i Sverige*. Det var den finlandssvenske författaren Arvid Mörne som 1918, i boken *Sverige och det svenska Finland*, beskrev den finlandssvenska kulturen som just ”övergiven” och ”ihjäligtigen”. När Riitamaa förser påståendet med ett avslutande frågetecken sammanfattar han kärnfullt det övergripande syftet med sin avhandling, det vill säga att besvara frågan: vilken är den finlandssvenska litteraturens position i Sverige? Tonvikten ligger på nutida och nära nutida förhållanden, och materialet består av såväl litterära texter som recensioner, paratexter och litteraturhistoriska översiktsverk. Läsningar av utvalda verk (romaner av Ulla-Lena Lundberg och Lars Sund) kombineras med kvantitativa metoder.

Riitamaas studie är en sammanläggningsavhandling som består av fyra artiklar och en mycket omfattande kapp, som räknat i antalet sidor är mer omfattande än artiklarna tillsammans. Förutom en kort historieskrivning om det svenska språkets position i Finland, en diskussion av avhandlingens litteratursociologiska perspektiv och en omfattande redogörelse för tidigare forskning innehåller kappan sammanfattningar av de fyra artiklarna. Redogörelsen för den litteratursociologiska traditionen och dess betydelse för avhandlingen är uppfriskande grundlig och klarsynt. Detsamma gäller den utförliga diskussionen av de teoretiska perspektivens dialektiska relation till avhandlingens syfte och frågeställningar. Den här typen av grundlighet bidrar visserligen till kappans stora omfattning, varvid den kan sägas växa ur sin egentliga uppgift, men å andra sidan är det ett odelat nöje att ta del av Riitamaas resonemang även på dessa områden.

I den första av de fyra artiklarna, ”... och något omisskännligt mumindalskt...”. Det sverigesvenska förlagsargumentet, Ulla-Lena Lundbergs *Marsipansoldaten* och recensenternas syn på romanens språk” (publicerad i *Avain* 2/2015), diskuteras såväl den språkliga tematiken i Lundbergs roman som författarens egna uttalanden om finlands-

svenskans relation till rikssvenskan. Dessutom jämförs sverigesvenska och finlandssvenska recensenters synpunkter på romanens språkbruk. Riitamaa räknar Lundberg till de "offensiva" (artikel 1, s. 51), det vill säga till de författare som anser att läsarna i Sverige bör "påtvings" språkliga drag som bara används i Finland. Som offensiv författare vänder sig Lundberg mot det som språkvetaren Charlotta af Hällström-Reijonen har kallat för "det sverigesvenska förlagsargumentet", det vill säga att "finlandssvensk skönlitteratur måste vara skriven på korrekt svenska utan finlandssvenska särdrag för att inte försäljningen ska försvåras i Sverige" (artikel 1, s. 50).

Även Riitamaas studie visar att detta tycks vara ett onödigt krav att ställa på finlandssvensk litteratur. Visserligen uttryckte ett par finlandssvenska recensenter oro för vad de sverigesvenska läsarna skulle tycka om finlandismerna i Lundbergs *Marsipansoldaten*, men i den mån de sverigesvenska recensenterna alls uppehöll sig vid språkbruket i romanen, så var det i första hand för att berömma dess originalitet, låt vara i ställvis något nedlåtande termer (till exempel uttrycket "något omiskännligt mumindalskt" som nämns i titeln till Riitamaas artikel). Följaktligen framstår "det sverigesvenska förlagsargumentet" och andra liknande föreställningar om den finlandssvenska litteraturens svårigheter i Sverige främst som en produkt av det finlandssvenska litteratursamhället självt. Dessa slutsatser dras utifrån ett material som är både stort och disparat. Riitamaas analys är på sina ställen något knapphändig och slutsatserna om de olika studieobjekten (romantexten, författarens paratextuella uttalanden och recensionerna) kunde ha integrerats tydligare.

Med detta lyckas han bättre i den andra artikeln, "Den 'förvånansvärt obildade kråkan'. Om Lars Sunds roman *Tre systrar och en berättare* och läsaren" (publicerad i *Sammlaren* 2015), där utgångspunkterna till stor del är desamma. Även här diskuteras en specifik roman, författarens paratextuella uttalanden om densamma och om finlandssvenskans förhållande till de sverigesvenska läsarna, samt recensenternas synpunkter på romanens språkbruk. Också Sund kan räknas till de "offensiva", trots att han i *Tre systrar och en berättare* har skrivit in en bifigur i form av en kråka till vilken berättaren riktar sig med ordförklaringar som antas nödvändiga för den sverigesvenska läsaren. Riitamaa tar här hjälp av Benedict Andersons och Jonathan Cullers analyser av romaner med nationella teman för att fördjupa diskussionen av den finlandssvenska litteraturens "dubbla tilltal", och hur den förhåller sig till annan litteratur som vänder sig till olika läsarkategorier "som utifrån skilda geografiska, språkliga och kulturella utgångspunkter förväntas besitta olika mycket förhandskunskap om de förhållanden som gestaltas" (artikel 2, s. 222). Diskussionen breddas därmed tentativt till att gälla "all realistiskt orienterad litteratur som skildrar specifika lokala eller nationella förhållanden, och som bär ambitionen att verka utanför sin egen, i dessa förhållanden insatta, hemmapublik". Hur kan en roman nå utöver nations- och kulturgränser och hur kan den få helt olika mottaganden i olika länder (artikel 2, s. 223)?

Just dessa resonemang avslutas just när de börjar bli som mest intressanta och hade följaktligen tjänat på att vidareutvecklas. Riitamaa närmar sig här en av de vanligaste definitionerna av begreppet världslitteratur: studiet av den gränsöverskridande litteraturens förvandlingar. Den finlandssvenska litteraturen tycks närmst dömd till att vara en litteratur som lämpar sig för denna typ av analys; den måste korsa gränser för att överleva (att banden till det sverigesvenska litteratursamhället är en fråga om

överlevnad upprepas flera gånger i Riitamaas avhandling), men är samtidigt också sin egen. För Lundberg, Lund och andra finlandssvenska författare återstår bara att tala med klaven tunga.

I den tredje artikeln, den pessimistiskt betitlade ”Det eviga problemet Sverige. Om utgivningen av ny finlandssvensk litteratur i sverigesvenska delupplagor åren 2000–2016” (publicerad i *Historiska och litteraturhistoriska studier* 93), granskas systemet med finlandssvensk litteratur som ges ut i delupplagor av sverigesvenska förlag. Analysen baseras på Riitamaas egenhändigt utarbetade (och bifogade) bibliografi över utgivningen av ny finlandssvensk skönlitteratur i sådana delupplagor under åren 2000–2016. Den främsta slutsatsen är att utgivningen – tvärtom vedertagna uppfattningar om att ”det var bättre förr”, att sverigesvenskarna är ointresserade och okunniga och att förläggarna skräms bort av det främmande språkbruket – inte har minskat under det senaste halvsekle. Sedan millennieskiftet har utgivningen varit relativt jämn, med i genomsnitt fyra titlar per år i sverigesvensk delupplaga. Inte heller har lyriken, såsom det har påståtts, behandlats styvmoderligt. Tvärtom står den för majoriteten (52 procent) av delupplagorna. Att kalla Sverige – och i förlängningen den sverigesvenska förlagsmarknaden – för ett ”evigt problem” kan alltså ses som tvivelaktigt, även om Riitamaa också pekar på mer problematiska förhållanden, till exempel att de svenska förlagen nästan enbart satsar på väletablerade författarskap, vilket innebär att debutanterna har betydligt svårare att nå den sverigesvenska publiken.

Även i den fjärde och avslutande artikeln, ”Röster från andra sidan Bottenhavet’. Metodologisk nationalism och finlandssvensk litteratur i sverigesvensk litteraturhistoria” (publicerad i *Finsk tidskrift* 6/2019) kombinerar Riitamaa kvantitativa och kvalitativa metoder för att lösa sin uppgift. Han visar vilket utrymme som de finlandssvenska författarna får i översiktsverken, i absoluta tal (räknat i antal sidor och rader) och i relativa. Samtidigt analyserar han hur beskrivningar av den finlandssvenska litteraturen placeras – i separata avsnitt eller jämte beskrivningar av sverigesvensk litteratur – och vilka ord och uttryck som används i dessa beskrivningar. Med ”metodologisk nationalism” avses här (den ofta implicita) föreställningen att nationalstaten är den naturliga utgångspunkten för litteraturvetenskapen och litteraturhistorieskrivningen (artikel 4, s. 11). Riitamaa undersöker även hur sådana idéer får genomslag i översiktsverken, till exempel i samband med att finlandssvensk litteratur exkluderas eller inkluderas på särskilda villkor.

Liksom i den tredje artikeln relateras slutsatserna till vanliga pessimistiska föreställningar om den finlandssvenska litteraturen i Sverige, främst att den skulle vara marginaliserad och ”provinsialiserad” (artikel 4, s. 10). Även här kan Riitamaa avfärda pessimismen; räknat i procent är den finlandssvenska litteraturens utrymme i översiktsverken dubbelt så stort som dess andel av den svenskspråkiga litterära utgivningen. Däremot visar han att den finlandssvenska litteraturen ofta presenteras ”i särskilda reservat, åtskild och separerad från den övriga svenska litteraturhistorien”. Den blir alltså exkluderad genom att inkluderas, vilket Riitamaa uppfattar som ett utslag av metodologisk nationalism (artikel 4, s. 25). I ett avslutande normativt resonemang föreslår han sedan att redogörelser i framtida översiktsverk inte bör styras av författares ursprung, ej heller av deras relationer till andra författarskap. Istället skall ”det litterära” stå i centrum, och analyserna främst ägnas ”litterära stilar, stoff och språk snarare

än huruvida författaren (i det här fallet) är sverigesvensk eller finlandssvensk” (4:26). Det är inte alldeles lätt att förstå varför Riitamaa väljer denna ståndpunkt, när han på annan plats i avhandlingen, då i samband med ett resonemang om sverigesvenska delupplagor, menar att han *inte* anser ”att den finlandssvenska litteraturen fullständigt ska gå upp i den svenska på ett sätt som gör att den upphör att vara finlandssvensk” (kappan, s. 109). Ståndpunkten kan också sägas fjärma Riitamaa från den litteratur-sociologiska tradition som han förbundet sitt arbete med, där just författarens och det litterära verkets relationer till det omgivande samhället är av mycket stor betydelse.

Det är naturligtvis orättvist att läsa en sammanläggningsavhandling på samma sätt som en monografi. Artiklarna har skrivits och publicerats separat och bör därför i hög grad ses som självständiga enheter. Icke desto mindre blir det tydligt då de läses tillsammans att vissa resonemang, citat och idéer har återanvänts, ett intryck som förstärks av det faktum att artiklarna inte är särdeles omfångsrika. Avhandlingen hade som helhet tjänat på en större variationsrikedom, och på att vissa resonemang ytterligare fördjupats. Kappans stora omfång mildrar något intrycket av dessa brister, särskilt tack vare de förtjänstfulla avsnitten om teori och metod, men även här upprepas resonemang som återfinns i artiklarna.

Trots detta utgör Riitamaas avhandling underhållande läsning. Ämnet – svenskans pluricentralitet och dess betydelse för skönlitteraturen – är viktigt, framställningen är välskriven och språkligt engagerande. Det framgår också att mycket återstår att göra på detta område. Riitamaa ägnar till exempel begränsat utrymme åt barn- och ungdomslitteratur, liksom åt äldre kanoniserade författare. Hur skulle studier av sådana litteraturer se ut om de genomfördes med samma eller liknande utgångspunkter? Med tanke på att den här typen av forskning – det vill säga litteratursociologiska studier med gränsöverskridande perspektiv – tycks bli allt vanligare så finns det gott hopp om att vi snart kommer att få svar på den frågan.

Vilken är då den finlandssvenska litteraturens ”position och predikament i Sverige”? Till att börja med är frågan underligt ställd. När ordet ”predikament” används i avhandlingens undertitel framstår syftet redan som uppfyllt. Med predikament avses normalt en utsatt position eller (som det står i SAOL) en ”kinkig belägenhet”. Men Riitamaa motbevisar emfatiskt flera föreställningar om att det till exempel var ”bättre förr” eller att den finlandssvenska litteraturen inte får det utrymme den förtjänar i sverigesvenska sammanhang. Mycket tyder alltså på att den finlandssvenska litteraturen inte alls befinner sig i ett predikament. Däremot har den en mångskiftande och ofta motsägelsefull position i det sverigesvenska litteratursamhället, vilket Riitamaa med lust och insikt visar.

Andreas Hedberg